

Hoe ga je om met kinderen op school

en met hun ouders?

Gerda Woltjer
Harry Janssens

8^e editie

Noordhoff

Hoe ga je om met kinderen op school en met hun ouders?

Gerda Woltjer

Harry Janssens

Achtste editie

Noordhoff

Ontwerp omslag: Michiel Uilen

Beeld omslag: Jacob Wackerhausen / iStockphoto-2154290514

Omslagillustratie: M. Postma

Eventuele op en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen of via het contactformulier op www.mijnnoordhoff.nl

De informatie in deze uitgave is uitsluitend bedoeld als algemene informatie. Aan deze informatie kunt u geen rechten of aansprakelijkheid van de auteur(s), redactie of uitgever ontlenen.

Wij maken bij Noordhoff sinds 2009 bewust keuzes om onze impact op het klimaat te verkleinen. We volgen de klimaatdoelen van het Klimaatakkoord van Parijs. Scan de QR-code voor meer informatie over ons duurzaamheidsbeleid.

Zo is dit product gemaakt van FSC® -gecertificeerd papier en ander gecontroleerd materiaal. Wij gebruiken plantaardige inkt en onze lijmen zijn op waterbasis en afbreekbaar. Hierdoor is dit product goed te recyclen na gebruik.

0 / 26

© 2026 Noordhoff Uitgevers bv, Groningen/Utrecht, Nederland

Alle rechten voorbehouden. Tekst en datamining niet toegestaan.

All rights reserved. Text and data mining not permitted.

ISBN(ebook) 978-90-01-19678-3

ISBN 978-90-01-19677-6

NUR 847

Woord vooraf bij de achtste editie

In *Hoe ga je om met kinderen op school en met hun ouders?* staat de relatie van de leerkracht met de leerling(en) centraal. Dat heeft een goede reden. Leerlingen presteren beter op school als ze een positieve relatie met hun leraar hebben. Een positieve band verbetert de betrokkenheid, motivatie en leerprestaties van leerlingen, en draagt bij aan hun welzijn en sociaal-emotionele ontwikkeling. Die goede relatie is niet alleen in het belang van de leerling. Persoonlijke relaties zijn ook van belang voor de leerkracht. Positieve relaties met leerlingen geven een gevoel van voldoening en zingeving, terwijl ongunstige relaties negatieve emoties oproepen. Het draait niet alleen om probleemgedrag in het algemeen, maar om gedrag dat leidt tot een conflictueuze relatie met de leraar. Met alle aandacht voor (verbetering van) met name rekenen en lezen wil dit aspect van het onderwijs nog wel eens in de verdrukking komen.

We besteden aandacht aan vijf aspecten die bepalend zijn voor de kwaliteit van de relatie tussen leerkracht en leerling(en):

- 1 het zelfbeeld van het kind
- 2 reflectie door de leerkracht
- 3 communicatievaardigheden
- 4 gedrags- en werkhoudingsproblemen
- 5 omgaan met ouders

Voor de vorm waarin we onze opvattingen wilden overdragen, is het werk van Aad van Londen, Ans Biloen, et al. (Van Londen, et al., 1979) een aanknopingspunt geweest. Aan de hand van hun boek *Vaardigheden voor ouders* demonstreren zij hoe opvoeders door een positieve communicatie met hun kinderen een prettige sfeer in huis kunnen scheppen, hoe zij hun kinderen kunnen begeleiden bij het leren van nieuw gedrag en bij het afleren van ongewenst gedrag, en hoe de opvoeders op een constructieve manier kunnen omgaan met eigen gedachten en gevoelens. Deze vaardigheden hebben wij aangepast en uitgebreid naar de schoolsituatie.

Het doel van *Hoe ga je om met kinderen op school en met hun ouders?* is het aanreiken van pedagogische competenties en vaardigheden in de praktijk. De theorie die we in dit boek behandelen is daarop afgestemd. Deze wordt compact weergegeven. Ook gaan we niet uitgebreid in op psychologische en/of pedagogische achtergronden van door ons beschreven problemen en probleemsituaties. Dit past evenmin in het doel van dit boek: het aanreiken van competenties die in de dagelijkse situatie bruikbaar zijn in de omgang met kinderen.

Dit boek biedt leerkrachten (in opleiding) vaardigheden om op een pedagogisch effectieve manier met kinderen (met problemen) om te gaan en sluit aan bij de competenties 'interpersoonlijk competent', 'pedagogisch competent', 'competent in reflectie en ontwikkeling' en 'competent in het samenwerken met de omgeving'. Het sluit aan bij actuele inzichten, het Besluit bekwaamheidseisen onderwijspersoneel (2017) en Kennisbasis (2018) generiek. Daarmee levert het belangrijke bouwstenen voor een goede relatie tussen leerkracht en leerling en daarmee voor een goed functionerende leerling, effectief onderwijs en het optimaliseren van leeropbrengsten.

In dit boek duiden wij de leerkracht en leerling aan met 'hij'. Voor elke 'hij' is uiteraard evengoed een 'zij' te lezen.

G. Woltjer, Leidschendam

H. Janssens, Dordrecht

Najaar 2025

Inhoud

Studiewijzer 11

DEEL 1

Zicht op zelfbeeld: het kind 17

- 1 Zelfbeeld: een theoretisch kader 23**
 - 1.1 Het belang van een goede relatie 24
 - 1.2 Een goede relatie en zicht op het zelfbeeld 27
 - 1.3 Het zelfbeeld: een begripsbepaling 28
 - 1.4 Basishouding 34
 - 1.5 Praktijk 35
 - Valkuilen en tips 36
 - Kernbegrippen 38

- 2 Zelfbeeld: concrete uitwerking 41**
 - 2.1 Een goede relatie en beïnvloeden van het zelfbeeld 42
 - 2.2 Ik ben de moeite waard 42
 - 2.3 Negatief zelfbeeld en compensatiegedrag 48
 - 2.4 Herkennen negatief zelfbeeld en compensatiegedrag 52
 - 2.5 Eenzijdig zelfbeeld 60
 - Valkuilen en tips 64
 - Kernbegrippen 66

- 3 Acceptatie 69**
 - 3.1 Een goede relatie en acceptatie 70
 - 3.2 Het begrip acceptatie 71
 - 3.3 Doceer-leergebied 74
 - 3.4 Acceptatie en zelfbeeld 80
 - Valkuilen en tips 89
 - Kernbegrippen 91

DEEL 2

Zicht op jezelf: reflectie 93

- 4 Reflectie: theoretisch kader 101**
 - 4.1 Reflectie: een begripsbepaling 102
 - 4.2 Reflectie: zicht op jezelf 104
 - 4.3 Reflectie: zicht op jezelf in relatie tot de leerling 117
 - Valkuilen en tips 124
 - Kernbegrippen 126

- 5 Zelfbeeld, attributies, competentie en groep 129**
 - 5.1 Een blij-moedige basishouding 130
 - 5.2 Zelfbeeld, attributies en mindset 131
 - 5.3 Pedagogische competenties in beeld brengen 138
 - 5.4 De groepszwaarte 141
 - 5.5 Attributies, competenties en groepszwaarte 143
 - Valkuilen en tips 151
 - Kernbegrippen 153

- 6 Anders denken, anders voelen, anders handelen 155**
 - 6.1 Reflecteren op denken, voelen en handelen 156
 - 6.2 Anders denken, anders voelen, anders handelen 157
 - 6.3 Anders denken, anders voelen, anders handelen in de praktijk 161
 - Valkuilen en tips 172
 - Kernbegrippen 173

DEEL 3

Communicatievaardigheden 175

- 7 Theoretisch kader 181**
 - 7.1 Een goede relatie en communicatie 182
 - 7.2 Basisbegrippen 183
 - 7.3 Acceptatieanalyse en probleemanalyse 185
 - 7.4 Probleemanalyse: concrete uitwerking 188
 - 7.5 Probleemverwisseling 188
 - Valkuilen en tips 191
 - Kernbegrippen 193

- 8 Luisteren: een kunst, een kunde 195**
 - 8.1 Een goede relatie en luisteren 196
 - 8.2 Uitzenden en opvangen van signalen 197
 - 8.3 Taal van de non-acceptatie 198
 - 8.4 Algemene gespreksvaardigheden 200
 - 8.5 Taal van de acceptatie: actief luisteren 205
 - 8.6 Adviezen bij veelvoorkomende problemen 210
 - 8.7 Omgang met ouders 213
 - Valkuilen en tips 215
 - Kernbegrippen 217

- 9 Ik-boodschappen 219**
 - 9.1 Een goede relatie en ik-boodschappen 220
 - 9.2 Probleem van de leerkracht 220
 - 9.3 Jij-boodschappen: ineffectief 221
 - 9.4 Effectief reageren 222
 - 9.5 Fouten bij ik-boodschappen 224
 - 9.6 Resultaten in de praktijk 226
 - Valkuilen en tips 228
 - Kernbegrippen 229

- 10 Een veilige en ontspannen groep 231**
- 10.1 Inleiding 232
- 10.2 Theoretische onderbouwing 233
- 10.3 Groepsvorming 235
- 10.4 Opbouw door de schooljaren heen 241
- 10.5 Aan de slag 244
- 10.6 Zicht houden op de sfeer 245
- 10.7 Agressie in de groep: ruzie, plagen of pesten 246
 - Valkuilen en tips 252
 - Kernbegrippen 254

DEEL 4

Aan de slag met gedrag 257

- 11 Gedrags- en werkhoudingsproblemen 263**
- 11.1 Een goede relatie en gedrags- en werkhoudingsproblemen 264
- 11.2 Gedrag 265
- 11.3 Werkhouding 272
- 11.4 Problemen met gedrag en/of werkhouding 277
 - Valkuilen en tips 279
 - Kernbegrippen 280

- 12 Belonen en straffen 283**
- 12.1 Een goede relatie en effectief belonen en straffen 284
- 12.2 Effectief belonen 285
- 12.3 Effectief straffen 289
- 12.4 Verandering van gedrag/werkhouding met behulp van een belonings-systeem 297
 - Valkuilen en tips 299
 - Kernbegrippen 301

- 13 Kernactie bij gedrags- en werkhoudingsproblemen 303**
- 13.1 Een goede relatie en een kernactie 304
- 13.2 Intuïtieve benadering 304
- 13.3 Kernactie gericht op welbevinden 308
- 13.4 Kernactie in de praktijk 311
 - Valkuilen en tips 320
 - Kernbegrippen 322

- 14 Een goede relatie of een vechtrelatie? 325**
- 14.1 Een vechtrelatie? 326
- 14.2 De vechtrelatie: een theoretisch kader 327
- 14.3 De vijf fasen van de vechtrelatie op school 332
- 14.4 Het voorkomen of ombuigen van een vechtrelatie 340
 - Valkuilen en tips 342
 - Kernbegrippen 343

DEEL 5

Omgaan met ouders 345

15 Goed omgaan met ouders 351

- 15.1 Een professionele basishouding 352
- 15.2 Open communicatie 353
- 15.3 Vakkennis 355
- 15.4 Dossierkennis 357
 - Valkuilen en tips 359
 - Kernbegrippen 361

16 Ouders met een kind met problemen 365

- 16.1 Omgaan met ouders met een kind met problemen 366
- 16.2 De context van het probleem 367
- 16.3 Het verwerkingsproces van de ouders 370
 - Valkuilen en tips 378
 - Kernbegrippen 380

17 Gespreksvaardigheden in de praktijk 383

- 17.1 Het voeren van een gesprek 384
- 17.2 Voorbereiding van het gesprek 386
- 17.3 Introductie van het gesprek 389
- 17.4 Kern van het gesprek 390
- 17.5 Afsluiting van het gesprek 392
- 17.6 Verslaglegging van het gesprek 393
- 17.7 Veelvoorkomende missers in de praktijk 393
 - Valkuilen en tips 396
 - Kernbegrippen 397

18 Gespreksstrategieën 399

- 18.1 Gesprekken met ouders in de praktijk 401
- 18.2 Negen gespreksstrategieën 403
- 18.3 Extern onderzoek 424
 - Valkuilen en tips 427
 - Kernbegrippen 429

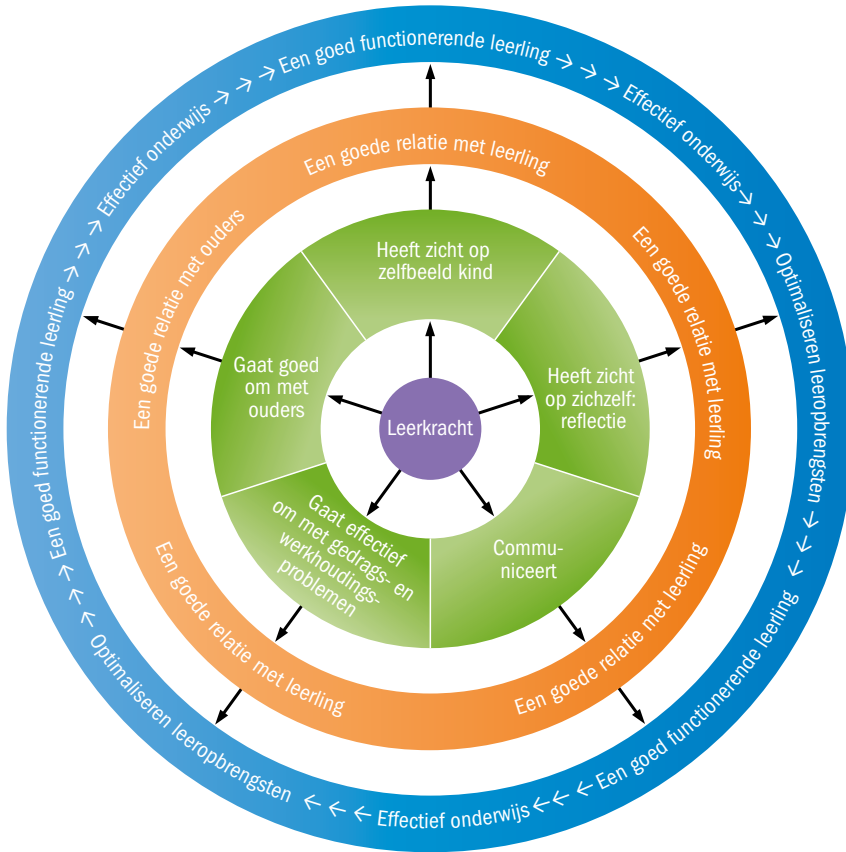
Literatuuroverzicht 430

Illustratieverantwoording 435

- Bijlage 1** Leerlingenlijst voor sociaal-emotioneel welbevinden vanaf 7 jaar 436
- Bijlage 2** Leerlingenlijst sociaal-emotioneel welbevinden kinderen tot 7 jaar 438
- Bijlage 3** Mogelijke gespreksdoelen 439

Register 440

Over de auteurs 447

Studiewijzer

Doel van dit boek

Goed functionerende leerlingen, een zo effectief mogelijke manier inrichten van het onderwijs en optimale leeropbrengsten, altijd weer willen we weten hoe je dit kunt bereiken. Bij het antwoord op deze vragen spelen allerlei factoren een rol, zoals de visie op onderwijs, de kijk op de ontwikkeling van kinderen en de eisen en verwachtingen van de maatschappij waarin we leven.

In dit boek is het uitgangspunt dat altijd een goede relatie noodzakelijk is om deze zaken te kunnen realiseren: *een goede relatie leerkracht-leerling is de basis voor een goed functionerende leerling, effectief onderwijs en zo goed mogelijke leeropbrengsten.*

Bij een goede relatie met de leerkracht voelt een leerling zich veilig en de moeite waard. Van daaruit durft hij zich te ontwikkelen en te leren. Problemen tussen een leerkracht en leerling(en) belasten en belemmeren dit proces. Gevolg: een niet of een minder goed functionerende leerling, geen of minder effectief onderwijs en lagere leeropbrengsten.

Voor het bewerkstelligen van een goede relatie dient de leerkracht in onze opvatting ten minste over de volgende competenties en bekwaamheden te beschikken:

- Hij richt zich op het zelfbeeld van de leerling.
- Hij kan goed communiceren.
- Hij weet effectief om te gaan met gedrags- en werkhoudingsproblemen.
- Hij weet effectief om te gaan met belonen en straffen.
- Hij is bereid en in staat tot zicht op zichzelf: reflectie.
- Hij is in staat tot een professionele basishouding die noodzakelijk is voor het goed omgaan met ouders gebaseerd op respect en vertrouwen en het bieden van een veilige gespreksbasis.

Deze opvatting is weergegeven in de hiernaast afgebeelde figuur, die in dit boek steeds terugkomt.

Dit boek biedt de theorie en praktische kennis die voor de competenties en bekwaamheden uit de centrale figuur nodig zijn. Zij sluiten aan bij en zijn een uitwerking van het Besluit tot wijziging van het Besluit bekwaamheidseisen onderwijspersoneel, artikel 2.18 Pedagogische bekwaamheid leraar of docent, kunde (2017) en Kennisbasis generiek (2018).

Opbouw

Dit boek bestaat uit vijf delen en in totaal achttien hoofdstukken.

In *deel 1* is het uitgangspunt dat een positief *zelfbeeld* het fundament is waarop een kind kan bouwen in zijn ontwikkeling. We bespreken waarom het belangrijk is je als leerkracht te richten op het zelfbeeld van een kind, hoe je

je kunt richten op dat zelfbeeld en hoe je kunt bijdragen aan de vorming van een positief zelfbeeld. We benadrukken daarbij dat het doel van deze kennis en vaardigheden/competenties is het bijdragen aan de vorming van een positief zelfbeeld. Zij zijn niet bedoeld of geschikt voor diagnostische doeleinden.

In *deel 2* staat *reflectie* centraal. Als leerkracht heb je een spilfunctie in het onderwijs. De kwaliteit van de relatie tussen leerkracht en leerling wordt in sterke mate bepaald door jou als leerkracht. Het hoort dus tot de professionaliteit van elke leerkracht om bereid en in staat te zijn je eigen handelen, drijfveren, denken en gevoelens onder de loep te nemen en daar zo nodig verandering in aan te brengen. De uitwerking van reflectie in dit boek richt zich op je handelen in een bepaalde probleemsituatie, met de bedoeling hierin verandering te brengen. De begrippen attributies, pedagogische competenties, groepszwarte en het herkennen van ideeën, gedachten en gevoelens die je handelen beïnvloeden staan hierin centraal. Daarmee werk je aan je ontwikkeling als leerkracht (Besluit tot wijziging van het Besluit bekwaamheidseisen onderwijspersoneel, 2017).

In *deel 3* staat het belang van goede *communicatie* centraal. Kernwoorden daarbij zijn: gelijkwaardigheid, acceptatie en wederzijds respect en vertrouwen. Uitgangspunt is hier dat een goede relatie een gelijkwaardige relatie is, waarbij de een de ander als persoon *accepteert*. Dit betekent dat, wanneer zich in de verhouding leerkracht-leerling problemen voordoen, deze betrekking hebben op (aspecten van) gedrag van het kind en niet op wie hij is als persoon. Natuurlijk zijn er situaties waarin het gedrag van de leerling niet acceptabel is. Volgens de opvattingen beschreven in dit deel zal de leerling, doordat er sprake is van wederzijds respect en vertrouwen, in het algemeen bereid zijn zijn gedrag te veranderen. Doet zich een probleem(situatie) voor, dan moet de leerkracht allereerst vaststellen om wiens probleem het gaat: dat van de leerling, van de leerkracht of van allebei.

Bij het ingaan op het probleem maakt hij vervolgens gebruik van respectievelijk actief luisteren, ik-boodschappen of het creëren van een win-win-situatie.

Ook de groep komt aan bod. In een groep kan een kind zich heel anders gedragen onder invloed van die groep. Een veilige relatie voor het individuele kind draagt bij aan een optimaal ontwikkelen en leren. Dit geldt eveneens voor een groep: een ontspannen en veilige groep en goede prestaties zijn nauw met elkaar verbonden.

In *deel 4* gaan we in op problemen met gedrag en werkhouding. Eerst schetsen we een theoretisch kader van wat we verstaan onder gedrag en werkhouding, het belang van executieve functies en motivatie en wat we verstaan onder gedrags- en werkhoudingsproblemen. Daarbij zijn belonen en straffen niet weg te denken instrumenten om veranderingen in gedrag te bewerkstelligen. In onze opvatting ligt de nadruk op effectief belonen en alleen straffen waar nodig. Er zijn echter ook situaties dat een meer systematische inzet van belonen dan wel straffen nodig is om te komen tot de gewenste gedragsverandering. Maar niet altijd hebben belonen en straffen het gewenste effect. Daarom bieden we ook een kader voor gericht handelen gebaseerd op het (niet-)welbevinden van de leerling om problematiek wat betreft gedrag en werkhouding te voorkomen of te beperken, zonder dat er een handelingsplan nodig is: de kernactie. Ten slotte gaan we in op de situatie

dat de relatie tussen jou als leerkracht en de leerling zodanig verstoord raakt dat jullie lijnrecht tegenover elkaar komen te staan. Helaas komt dat voor. De relatie wordt dan gekenmerkt door een negatieve wisselwerking, waarin leerling en leerkracht als persoon tegenover elkaar komen te staan. Er ontstaat een negatieve spiraal waarin het doel alleen nog maar is te winnen, ook al gaat dit ten koste van de ander en zichzelf. Door bijtijds te herkennen hoe dit gebeurt en dát het gebeurt, kun je dit voorkomen of bijtijds ombuigen.

Deel 5 gaat over *omgaan met ouders*. Partnerschap tussen school en ouders moet vanzelfsprekend worden. In dit deel bieden wij een theoretisch en praktisch kader voor goed omgaan met ouders. In onze opvatting dient een leerkracht in staat te zijn zo om te gaan met ouders dat het belang van het kind centraal blijft staan. Dat kan alleen als de relatie met de ouders gebaseerd is op vertrouwen en respect. Om op die manier met ouders te kunnen omgaan zijn bepaalde basisvaardigheden nodig: een professionele basishouding, goed omgaan met ouders met een kind met problemen en ten slotte gespreksvaardigheden.

Zoals hiervoor is aangegeven vormt een goede relatie de basis voor een goed functionerende leerling, effectief onderwijs en het optimaliseren van leeropbrengsten. In hoofdstuk 1 bespreken we wat een goede relatie is en waarom deze essentieel is voor een goed functionerende leerling, effectief onderwijs en het optimaliseren van leeropbrengsten. Verder begint elk hoofdstuk met een paragraaf over het verband tussen een goede relatie en het onderwerp van dat hoofdstuk.

De hoofdstukken bevatten veel voorbeelden, een uitgewerkte casus, en een lijst met kernbegrippen.

Digitale ondersteuning via de digitale leeromgeving studiemeester

Op het digitale leerplatform studiemeester.noordhoff.nl is ondersteunend materiaal te vinden, waaronder:

- toetsvragen (met gerichte feedback en studieadvies)
- samenvattingen (per hoofdstuk vind je een korte en bondige samenvatting)
- les- en praktijkvragen
- antwoorden op oefen- en eindvragen.
- valkuilen en tips

De unieke code in de binnenkant van het omslag, geeft je toegang tot de genoemde ondersteuning.

Theorie-praktijk

Zoals in het Woord vooraf al is aangegeven, is het niet onze bedoeling de theorieën die aan dit boek ten grondslag liggen, uitgebreid weer te geven. De theorie die aan de orde komt, staat ten dienste van waar het in dit boek om gaat: *het aanreiken van (deel)competenties en vaardigheden die in de dagelijkse situatie bruikbaar zijn voor het omgaan met kinderen en met hun ouders/verzorgers*. Om diezelfde reden gaan we ook slechts zijdelings in op psychologische problematiek die ten grondslag kan liggen aan de problemen van leerlingen die in dit boek beschreven worden. Overigens is het van belang te bedenken dat niet alle probleemgedrag opgelost kan worden in de schoolsituatie. Wanneer er sprake is van psychopathologie, ernstig verstoord de relaties, ernstige handicaps en al te belastende levensomstandigheden,

kunnen de problemen dermate divers en complex zijn, dat deskundige hulp nodig is.

Uit de praktijk bereikt ons nogal eens de vraag of er richtlijnen zijn voor het invoeren van specialistische hulp. Hoewel we ons ervan bewust zijn dat het antwoord weinig bevredigend is, moeten we stellen dat concrete criteria niet te geven zijn. Het hangt namelijk af van het kind met wie je te maken hebt, zijn probleem en de leerkracht en de (on)mogelijkheden van de school. Er is één min of meer algemene richtlijn te geven: wanneer je je als leerkracht ernstig zorgen maakt over een kind en/of niet meer weet wat je met dat kind aan moet, is elke vraag om hulp gerechtvaardigd.

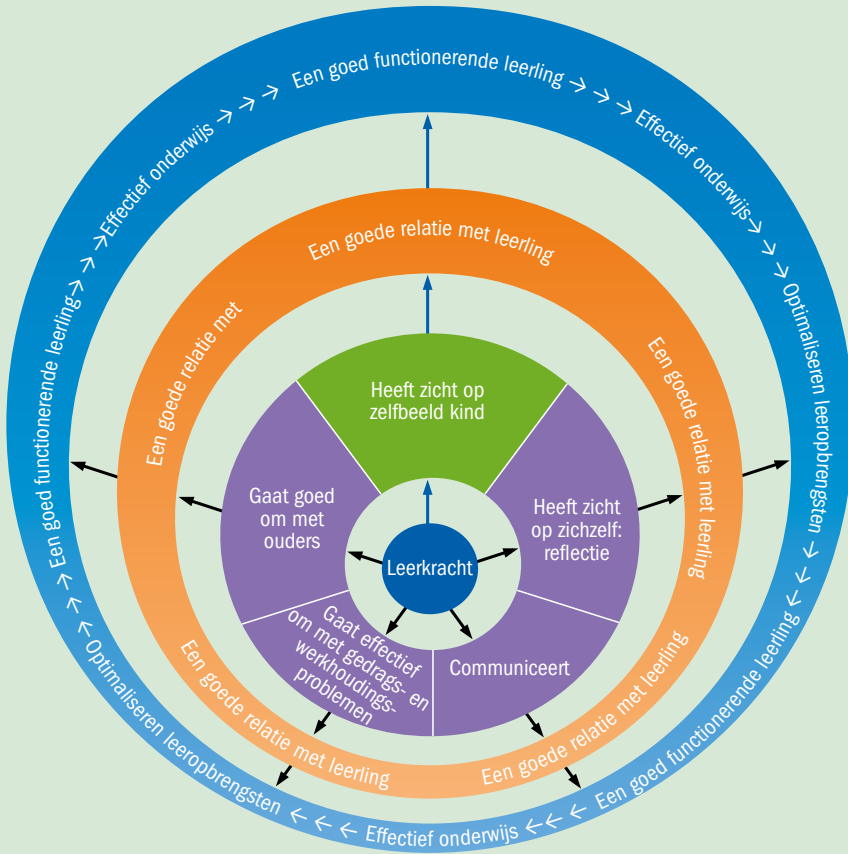

DEEL 1

Zicht op zelfbeeld: het kind

- 1 Zelfbeeld: een theoretisch kader 23
- 2 Zelfbeeld: concrete uitwerking 41
- 3 Acceptatie 69

Met dit boek willen we bijdragen aan het aanreiken van kennis en vaardigheden om het lesgeven en leren te optimaliseren door een goede omgang met het kind. We kunnen het ook anders zeggen:

een goede relatie tussen leerkracht en leerling vormt de basis voor een goed functionerende leerling en effectief onderwijs.

In dit deel staat centraal hoe een leerkracht een goede relatie kan opbouwen en in stand houden door kennis te hebben van en zich te richten op het zelfbeeld van het kind. Daarmee sluiten we aan bij het Besluit tot wijziging van het Besluit bekwaamheidseisen onderwijspersoneel (2017) en bij Kennisbasis generiek (2018). Het gedrag van een kind wordt in sterke mate bepaald door de wijze waarop het over zichzelf denkt, door zijn zelfbeeld. Is er wat met dat zelfbeeld aan de hand, dan werkt dat door in zijn gedrag in de vorm van problemen. Problemen vergen aandacht en tijd van leerkracht en leerling en gaan dus ten koste van leren en doceren. Alle redenen dus om problemen zo veel mogelijk te voorkomen of snel en adequaat aan te pakken. Kennis van en zich richten op het zelfbeeld van een kind betekent dat de leerkracht er rekening mee kan houden. En door met het zelfbeeld van een kind rekening te houden en zo nodig positief te beïnvloeden, kan hij de problemen aanpakken.

Kennis van en zich richten op het zelfbeeld van een kind dragen dus bij aan een goede relatie tussen leerkracht en leerling. Maar wat is een goede relatie? En hoe ontstaat een goede relatie? Dat zetten we uiteen in hoofdstuk 1. Een goede relatie heeft in ieder geval de volgende kenmerken: wederzijdse acceptatie, ondersteuning en betrokkenheid. Om een goede relatie te bewerkstelligen en in stand te houden, is een bepaalde basishouding en actieve opstelling van de leerkracht nodig, waardoor een leerkracht zo kan handelen dat een kind waardering en respect ervaart. Pas dan kan de leerling zich veilig voelen, vertrouwen in de leerkracht (gaan) stellen en zijn best doen die houding te beantwoorden door positief gedrag.

Kortom, kennis van en zich richten op het zelfbeeld vormen belangrijke instrumenten om te komen tot een goede relatie en daarmee tot een goed functionerende leerling, effectief onderwijs en optimale leeropbrengsten.

Anne en David

Het is maandagochtend kwart voor acht. Het is druilerig weer. Er zijn al twee kinderen op het schoolplein, hoewel de school pas om half negen begint. Zij wachten op juffrouw Hanneke, die altijd rond acht uur op school komt. Maria en Anne willen haar zeker niet mislopen. Als zij aan komt rijden, hollen ze alvast naar de auto toe. Juffrouw Hanneke zwaait vanachter het stuur terug. Terwijl zij uitstapt, zegt zij blij te zijn Maria en Anne te zien. Zij heeft twee zware tassen bij zich en vraagt de kinderen deze te dragen. Met elkaar oplopend vraagt zij hun hoe het weekend geweest is. Zij maakt zich vooral zorgen om Anne. Zij heeft er, na negen jaar enig kind te zijn geweest, een paar maanden geleden in de zomervakantie een broertje bij gekregen. Haar moeder kan de twee kinderen niet goed aan en heeft weinig aandacht voor Anne. Juffrouw Hanneke vraagt aan Anne of zij in het weekend nog wat gezelligs met haar moeder heeft gedaan. Als zij bevestigend knikt, kijkt juffrouw Hanneke tevreden en geeft haar een aai. De goede relatie tussen Anne en juffrouw Hanneke is van recente datum. Aan het begin van het schooljaar waren er de nodige problemen. Zij weigerde vaak te werken, zat te dromen en was moeilijk toegankelijk. Juffrouw Hanneke zette haar steeds meer onder druk om haar aan het werk te krijgen. Zij gaf straf, hield haar in de pauzes binnen om haar het werk te laten afmaken, liet haar niet naar gymnastiek gaan en liet haar nablijven. Op een dag kwam Maria met een huilende Anne op school. Namens Anne vertelde Maria dat Anne het thuis moeilijk had; dat haar moeder alleen maar aandacht had voor het broertje en dat zij zich vaak erg verdrietig voelde, thuis en ook op school. Juffrouw Hanneke vond het jammer dat zij dit niet eerder wist. Zij vertelde dit aan Anne en Maria en sprak met hen af dat zij rekening

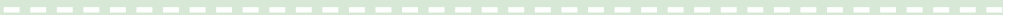
zou houden met Anne als deze aangaf dat het thuis niet zo goed ging. Ook nam zij zich voor een gesprek te hebben met de moeder van Anne om meer informatie te krijgen. Daarna informeerde juffrouw Hanneke regelmatig hoe het thuis ging. Als Anne aangaf het moeilijk te hebben, hield zij rekening met de eisen die zij die dag stelde en ook met de manier waarop. Sindsdien zijn er weinig incidenten meer.

Eenmaal binnen treft juffrouw Hanneke voorbereidingen voor de rekenles, waarmee ze die dag beginnen. De klassenassistente, Brenda, die in verschillende groepen helpt bij de reken- en taallessen, is inmiddels ook gearriveerd en helpt mee. Nadat de bel is gegaan en de groep al binnen is, blijkt David er niet te zijn. Brenda voelt enige opluchting. Zij vindt hem een vervelende jongen die volgens haar vaak de sfeer bederft. Zijn prestaties zijn matig tot slecht. Hij weigert vaak te werken. En als hij werkt, is dat onder luid protest en ook heeft hij telkens met andere kinderen ruzie en woordenwisselingen. Niemand in de groep wil nog met hem spelen. Brenda kan dat best begrijpen. Thuis wordt David op handen gedragen. Hij is een groot voetbaltalent en zijn ouders stimuleren hem daar sterk in. Hij leeft voor het voetbal, gaat veel naar trainingen en selectiewedstrijden. Contacten met andere kinderen heeft hij eigenlijk alleen met jongens van groep 8, als hij met hen voetbalt. Zij tolereren hem omdat hij zo goed voetbalt, maar vaak eindigt ook hun spel in ruzie omdat David het hoogste woord heeft en het spel helemaal wil bepalen.

Een paar minuten later komt David toch nog de klas binnen. Hij ziet er onverzorgd uit, en slentert op zijn gemak naar zijn plaats. Brenda voelt een zekere teleurstelling. Zij reageert dan ook meteen al boos naar David en zegt dat hij zich wel rustig moet houden

straks bij het rekengroepje, omdat zij hem anders wegstuurt. De blik van David naar Brenda voorspelt niet veel goeds voor die dag. Voorlopig zit het niet goed tussen

Brenda en David. En als Brenda niets verandert aan haar benadering van David, zal dat ook niet gebeuren.

1

Zelfbeeld: een theoretisch kader

- 1.1 Het belang van een goede relatie
- 1.2 Een goede relatie en zicht op het zelfbeeld
- 1.3 Het zelfbeeld: een begripsbepaling
- 1.4 Basishouding
- 1.5 Praktijk

Kennisdoelen

- 1 Het eerste en belangrijkste doel van dit hoofdstuk – de rode draad in dit boek – is kennismaken van het belang van een goede relatie tussen leerkracht en leerling, omdat een goede relatie essentieel is voor het goed functioneren van de leerling, effectief onderwijs en het optimaliseren van leeropbrengsten.
- 2 Het tweede doel is inzicht krijgen in het verband tussen een goede relatie en het zelfbeeld van een kind. Een leerkracht dient zich bewust te zijn dat zijn handelen een belangrijke factor is in het ontwikkelen van een positief zelfbeeld bij de leerling.
- 3 Het derde doel is kennismaken van het begrip zelfbeeld en welke basishouding nodig is om met succes invloed te kunnen uitoefenen op het zelfbeeld van het kind.

Toepassingsdoel

Met de kennis uit dit hoofdstuk is de leerkracht in staat invulling te geven aan een goede relatie met leerlingen en een basishouding te ontwikkelen om zo een positieve invloed op het zelfbeeld van leerlingen te kunnen uitoefenen.

1.1 Het belang van een goede relatie

Elke leerkracht dient te beseffen dat het ontwikkelen van een goede, veilige pedagogische relatie tussen leerkracht en kinderen essentieel is voor goed onderwijs. Ontwikkeling is relationeel. Alle ontwikkeling en leren vindt plaats in interactie met de omgeving.

Een goede relatie vormt de basis voor een goed functionerende leerling, effectief onderwijs en optimale leeropbrengsten.

Maar die goede relatie is er niet zomaar. Deze opvatting vraagt een nadere uitwerking. Maar voordat we de theoretische uitgangspunten met betrekking tot het zelfbeeld behandelen, gaan we in deze paragraaf dan ook eerst in op wat in onze visie een goede relatie is en wat dit vraagt van de leerkracht. Tot halverwege de jaren tachtig richtte veel onderzoek naar prestaties in het onderwijs zich vooral op factoren op schoolniveau (Marzano, 2007). Vanaf die tijd vindt in toenemende mate onderzoek plaats naar de rol van de leerkracht. Bevindingen van diverse onderzoeken laten zien dat de invloed van de beslissingen van de individuele leerkracht veel groter is dan het effect van beslissingen op schoolniveau.

Een belangrijke factor is hierbij de relatie tussen leerkracht en leerling. Elke leerkracht wil dat de ruimte voor leren en doceren zo groot mogelijk is (zie ook paragraaf 3.3). Een goede relatie draagt daar op vele manieren aan bij:

- Binnen een goede relatie kan een kind zich veilig voelen. En een kind dat zich veilig voelt, durft verkennend en onderzoekend gedrag te vertonen, voelt zich vrij zich te ontwikkelen en te leren. Het is de basis voor optimaal ontwikkelen en leren.
- Gebleken is dat binnen een goede relatie leerlingen (meer) bereid zijn de methoden, regels, procedures en dergelijke van de leerkracht te accepteren. Als die goede relatie er niet is, zoeken leerlingen de grenzen op van wat mag (Marzano, 2007).
- Een leerling die ervaart dat hij met de leerkracht een positieve relatie heeft, zal eraan hechten die relatie niet op het spel te zetten. Hij zal dus proberen geen gedrag te vertonen waardoor de relatie onder druk komt te staan.
- Problemen van kinderen verkleinen de ruimte voor leren en doceren en vergroten daarmee de kans op lagere leeropbrengsten. Bij problemen is de kans groot dat hij aandacht eisend gedrag vertoont. Aandacht eisend gedrag vraagt tijd en energie van leerkracht en leerling. Dus is het van belang er iets aan te doen. Binnen een goede relatie durft een kind te laten zien dat hij een probleem heeft. Ook is hij ontvankelijker voor hulp. Op die manier is binnen een goede relatie de kans op een succesvolle aanpak van problemen groter dan wanneer er geen goede relatie is met het kind.
- Niet altijd pak je een probleem van een leerling op de juiste wijze aan. Binnen een goede relatie is dat meestal niet zo erg. Omdat er vertrouwen en veiligheid is, vindt het kind dit uiteraard niet leuk, maar kan het inzien dat een dergelijke reactie een incident is. Bij een minder goede of slechte relatie tussen leerkracht en leerling heeft een niet juiste aanpak een héél ander effect: het is voor hem een 'bewijs' dat je hem niet accepteert, het kind ervaart afwijzing. Het gevolg is, dat wat voor jou als leerkracht een incident is, dit voor de leerling een gebeurtenis van betekenis is. Een dergelijk verschil in inschatting leidt nogal eens tot escalaties.

Ontwikkeling
relationeel

Invloed
leerkracht groot

Relatie
leerkracht-
leerling

Leeropbrengsten

VOORBEELD 1.1
Marsha

Het is nogal druk in de groep. De leerlingen zijn erg onrustig. Zonder goed te kijken waarschuwt de leerkracht Marsha (groep 7), meestal de grootste druktemaakster in de groep, maar in feite een heel onzeker meisje (negatief zelfbeeld). Zij was echter rustig aan het werk. Zij reageert heel kwaad, omdat de leerkracht haar onterecht tot de orde roept. Zij schreeuwt dat hij ook altijd haar moet hebben. De leerkracht probeert met een excuus de zaak recht te zetten, maar zij hult zich in bokkig zwijgen en weigert verder te werken.

Kortom, er zijn dwingende redenen om als leerkracht te investeren in een goede relatie met de leerling.

1.1.1 Bouwstenen van een goede relatie

Als we stellen dat 'een goede relatie' een essentiële voorwaarde is voor een goed functionerende leerling, effectief onderwijs en optimale leeropbrengsten, moeten we wel weten wat we daaronder verstaan. Als we aan tien mensen vragen wat zij onder 'een goede relatie' verstaan, dan zullen zij tien verschillende antwoorden geven.

Wat zijn de bouwstenen van een relatie tussen leerkracht en leerling die ervoor zorgen dat er optimaal lesgegeven en geleerd kan worden? Volgens L. Stevens (JSW, 1997) is het de opdracht van de school kinderen te laten ervaren dat zij op school zichzelf kunnen zijn en dat de school hun uitzicht biedt op ontwikkeling. Met deze erkenning van eigenheid en het bieden van een ontwikkelingsperspectief geeft de school blijk van vertrouwen in de ontwikkeling van haar leerlingen. Dit is wat kinderen vooral waarnemen: geloven ze in mij of niet, geloven ze dat ik het wil en dat ik wat ik kan, ook zal laten zien?

Wij sluiten ons bij deze gedachtegang aan. Een goede relatie, kent ten minste de volgende drie elementen:

- 1 acceptatie
- 2 ondersteuning
- 3 betrokkenheid

Ad 1 Acceptatie

In de inleiding van deze paragraaf hebben we al aangegeven dat een kind zich op school zo veilig moet kunnen voelen dat hij daar zichzelf kan zijn met uitzicht op ontwikkeling naar eigen maat. Uitgangspunt is dat elk kind uniek is. Hiermee is er acceptatie van de leerling zoals hij is.

Ad 2 Ondersteuning

In de tweede plaats is het van belang dat de school uitzicht biedt op ontwikkeling. Zich ontwikkelen en leren doet een kind niet alleen. Het doet dit in relatie met anderen: zijn ouders, zijn leerkrachten. In deze relatie ervaart het kind het ontstaan en de bevestiging van vertrouwen in anderen, of ze beschikbaar zijn om je te ondersteunen, of niet. Ondersteuning speelt een belangrijke rol, zodat het kind vertrouwen kan voelen in wat het kan en wil ondernemen.

**Bouwstenen
relatie**

**Erkenning van
eigenheid**

**Uitzicht op
ontwikkeling**

Ad 3 Betrokkenheid

Acceptatie en ondersteuning kunnen niet zonder betrokkenheid van de leerkracht bij het kind. Dit houdt in het willen en kunnen *aangaan van een relatie* met het kind.

Aangaan van een relatie

OEFENVRAAG 1.1

Waarom is een goede relatie tussen leerkracht en leerling belangrijk?

Psychologische behoeften

Een relatie die zich aldus kenmerkt, is in overeenstemming met de psychologische behoeften van mensen (Ryan & Deci, 2008):

- het gevoel van relatie (het gevoel van verbondenheid en zich gewaardeerd en gerespecteerd voelen)
- het gevoel van competentie (weten dat je het kunt)
- het gevoel van autonomie (onafhankelijkheid; je kunt invloed uitoefenen op datgene wat je doet)

De zelfdeterminatietheorie van Ryan & Deci gaat ervan uit dat elke persoon op zijn eigen manier een sterke behoefte heeft de wereld te verkennen en te begrijpen. Deze behoeften creëren met elkaar de intrinsieke motivatie, de behoefte van binnenuit, om je te ontwikkelen als mens. Worden deze niet of onvoldoende ingevuld, dan wordt de basis voor goed functioneren en effectief onderwijs verkleind.

Anne en David (deel 1)

Na een wat moeizaam begin heeft juffrouw Hanneke, zoals we in de openingscasus lazen, gezorgd voor een relatie tussen haar en Anne, waarin zij laat merken Anne te accepteren zoals zij is, dat wil zeggen met haar moeilijkheden thuis. Zij toont betrokkenheid bij deze situatie en ondersteunt Anne door zo goed mogelijk met haar moeilijkheden om te gaan. Daarmee is ruimte ontstaan voor lesgeven en leren, voor goed onderwijs.

De relatie tussen David en Brenda daarentegen voldoet aan geen van de hiervoor genoemde kenmerken. Als er in die situatie niet iets verandert, is de kans groot dat er nog meer incidenten plaatsvinden. Dergelijke incidenten gaan altijd ten koste van de effectieve leertijd van zowel David als de andere leerlingen en dat kan zijn weerslag hebben op de leeropbrengsten.

OEFENVRAAG 1.2

Max (groep 7) is niet aan het werk. Jij maant hem aan het werk te gaan, maar hij reageert niet.

Je zegt tegen hem: 'Schiet nou toch eens op. Je let alleen maar op anderen en niet op je werk. Ga aan het werk.' Max reageert niet.

Waarom draagt deze reactie niet bij aan een goede relatie?

Hoe kan de leerkracht zorgen voor een goede relatie tussen hem en zijn leerlingen?

Actief werken aan goede relatie

Een goede relatie is er niet zomaar. Een leerkracht moet daar actief aan werken.

Anne en David (deel 2)

In de openingscasus zagen we dat juffrouw Hanneke en Brenda allebei aanvankelijk een slechte relatie hadden met respectievelijk Anne en David. Juffrouw Hanneke heeft geprobeerd om alleen door het uitoefenen van druk Anne tot betere prestaties aan te zetten (iets wat overigens niet lukte). Zij heeft zich vervolgens meer verdiept in Anne en haar achtergrond.

Brenda daarentegen komt niet los van haar negatieve gevoelens voor David. Het gevolg is een steeds grotere kloof tussen hen: een David die niet presteert en bij Brenda toenemende weerstand om hem in haar lessen te hebben; een onvruchtbare situatie.

Als zij met elkaar in gesprek gaan, kan hun relatie verbeteren en ontstaat er een basis voor een andere, meer effectieve aanpak.

Het opbouwen en in stand houden van een goede relatie vraagt dus gerichte inzet van een leerkracht. Daarvoor moet hij weten hoe een kind in elkaar zit. Een belangrijk aspect van kennis van een kind is inzicht in hebben hoe een kind over zichzelf denkt, tegen zichzelf aankijkt: zijn zelfbeeld. Hoe een kind over zichzelf denkt, zijn zelfbeeld, bepaalt namelijk in sterke mate zijn manier van reageren en zijn gedrag.

Inzicht in
zelfbeeld

Zelfbeeld
positief
beïnvloeden

1.2 Een goede relatie en zicht op het zelfbeeld

Zoals gezegd, het zelfbeeld van een kind is in hoge mate bepalend voor zijn gedrag. Problemen op het gebied van het zelfbeeld kosten tijd en aandacht en gaan dus ten koste van leren en lesgeven (zie ook paragraaf 3.1). Daarom is het voor jou als leerkracht belangrijk dat een leerling een zo positief mogelijk zelfbeeld heeft. Met de kennis van het zelfbeeld van een kind kun je als een leerkracht het beeld dat een kind van zichzelf heeft zo nodig positief beïnvloeden. Kijk eens naar het volgende voorbeeld.

VOORBEELD 1.2

Eduard en Johanna

Eduard is een jongen die erg snel uit zijn evenwicht raakt. Met andere woorden: hij heeft op emotioneel vlak een negatief zelfbeeld. Hij steekt te pas en te onpas zijn vinger op. Dit gedrag begint de leerkracht steeds meer te irriteren. Johanna is een meisje dat niet van haar stuk te krijgen is. Met andere woorden: zij heeft een stevig zelfbeeld. Zij vertoont hetzelfde gedrag als Eduard. De leerkracht besluit het gedrag van beide kinderen aan te pakken door het te negeren. Na een paar dagen steekt Johanna alleen nog maar haar vinger op als er echt iets is. Eduard echter heeft steeds vaker huilbuien en komt steeds vaker bij de tafel van de leerkracht staan.

We gaan ervan uit dat er een goede relatie bestaat tussen Eduard en de leerkracht. Toch heeft diens handelwijze niet het gewenste effect. Integendeel, in plaats van vermindering van het ongewenste gedrag, gaat hij ook ander pro-

bleemgedrag vertonen. De leerkracht houdt geen rekening met het zelfbeeld van Eduard. Hij heeft geen zicht op het zelfbeeld van Eduard en bereikt daarvoor niet het gewenste resultaat. De kans is groot dat de maatregel zowel het zelfbeeld van Eduard als de relatie met de leerkracht negatief beïnvloedt. Met dit voorbeeld laten we zien dat wanneer een leerkracht onvoldoende zicht heeft op of rekening houdt met het zelfbeeld van het kind, hierdoor:

- de relatie tussen beiden er niet beter op wordt
- de kans groot is dat het kind minder positief over zichzelf gaat denken (zwakker zelfbeeld)
- de gekozen handelwijze om niet-acceptabel gedrag te veranderen niet het gewenste resultaat heeft

Zicht op zelfbeeld noodzakelijk voor goede relatie

Omgekeerd is binnen een goede relatie de kans groter op een succesvolle aanpak van het probleem (zie ook paragraaf 3.1). Bij een goede relatie zal een leerkracht sneller opmerken dat een gekozen aanpak van een probleem niet werkt en kiezen voor een andere benadering. Omdat de relatie zich kenmerkt door wederzijds vertrouwen en respect zal de leerling dit gemakkelijk accepteren. De negatieve effecten van een onjuiste aanpak blijven op die manier beperkt.

OEFENVRAAG 1.3

Wat is het verband tussen kennis van het zelfbeeld van een kind en effectief onderwijs?

We weten nu wat een goede relatie is en wat het verband is tussen een goede relatie en het zelfbeeld van een kind. In paragraaf 1.3 werken we het begrip zelfbeeld verder uit.

1.3 Het zelfbeeld: een begripsbepaling

In deze paragraaf gaan we dieper in op het begrip 'zelfbeeld'. Achtereenvolgens komen aan de orde: het historisch perspectief, zelfbeeld in relatie tot identiteit en persoonlijkheid, hoe ontstaat het zelfbeeld en tot slot komen we tot een definiëring van het begrip.

1.3.1 Het zelfbeeld in historisch perspectief

'De 20ste eeuw is het tijdperk van de individualisering' (een citaat in een krant); 'Ik geloof in de zelfontplooiing van het individu' (zwemmer Pieter van den Hoogenband); 'De VS gaan uit van individuen' (Fukuyama, hoogleraar internationale politieke economie); '(...) bij haar is het individu de maat der dingen' (artikel in *NRC Handelsblad*). In onze westerse samenleving is het heel gewoon te spreken over jezelf als individu, over zelfontplooiing, persoonlijke groei, zelfbewustzijn, het welbevinden van het individu, het zelfbeeld enzovoort. Dit hangt samen met de plaats van en aandacht voor het individu in onze samenleving.

De sterk toegenomen aandacht voor de mens als individu, voor persoonlijke groei en welbevinden en het zelfbeeld is een betrekkelijk recente ontwikkeling. Als we in grote stappen door de geschiedenis van de westerse samenleving lopen, kun je grofweg zeggen dat de mens tot aan de renaissance dienstbaar was aan God en de gemeenschap. Niet het individu, maar religie en de sociale structuur, het verband waarin de mens leefde – de familie, de buurt, het werkverband (denk aan de gilden), de klasse waartoe hij behoorde enzovoort – waren bepalend.

Aandacht voor het individu

In de stroom van middeleeuwen naar wat we in het huidige geschiedenis- onderwijs de Nieuwe Tijd noemen (beginnend rond 1500, ook wel als renaissance aangeduid) komt daar langzaam verandering in. De 'goddelijke' wereldorde van de middeleeuwen maakt geleidelijk plaats voor een wereldbeeld waarin de mens centraal staat. Dat brengt met zich mee dat de mens als het ware meer naar zijn eigen innerlijke contouren kijkt en er meer en meer aandacht komt voor de mens als individu. Vanaf grofweg eind 1900 tot nu komt – althans in onze westerse samenleving – steeds meer de mens als individu centraal te staan: er vindt een toenemende individualisering plaats. Gekoppeld aan deze ontwikkeling gaat men zich bezighouden met de uitwerking van begrippen als individu, het zelf, persoonlijkheid. De ontwikkeling van aandacht voor het individu en zijn ontplooiing beperkt zich niet tot de psychologie en aanverwante terreinen, maar zien we ook terug in het onderwijs. In de vorige eeuw zijn naast de gebruikelijke vorm van klassikaal onderwijs vele andere vormen ontstaan, waarin naast kennisoverdracht meer het kind als persoon centraal kwam te staan. Denk bijvoorbeeld aan montessorionderwijs, jenaplan en daltononderwijs. Gelet op deze ontwikkeling behoeft de groeiende aandacht voor het zelfbeeld van een kind geen verbazing.

Enige nuancering is hierbij overigens op zijn plaats. De Nederlandse samenleving kent een grote diversiteit aan gezinsvormen, opvattingen over opvoeding en culturele achtergronden. Het belang dat men hecht aan het zelfbeeld van een mens is mede daarvan afhankelijk.

OEFENVRAAG 1.4

Sinds wanneer is het zelfbeeld in de westerse samenleving een belangrijk begrip?

1.3.2 Het zelfbeeld en verwante begrippen

We beginnen met zomaar een greep van stellingen en uitspraken in kranten en tijdschriften over het zelfbeeld:

- 'Mijn zelfbeeld was dat van een mier' (schrijver Adriaan van Dis in een interview).
- 'Mijn zelfbeeld kromp en kromp' (een persoon beschrijft in een interview een periode van diverse mislukkingen).
- 'We laten ons werk bepalen wie we zijn...' (uit een krantenartikel).
- 'Over het geheel genomen hebben mannen een positiever zelfbeeld dan vrouwen' (artikel in tijdschrift *Opzij*).

Het gemeenschappelijke in deze uitspraken is dat zij gaan over het beeld dat een persoon van zichzelf heeft. In het dagelijks leven, in de psychologie, pedagogie, in allerlei artikelen variërend van wetenschappelijk, filosofisch tot populair zien we een veelvuldig gebruik van het begrip zelfbeeld.

Vaak echter is niet duidelijk wat men precies verstaat onder zelfbeeld. Het lijkt voor de hand liggend: zelfbeeld is wat het woord zegt: het beeld dat iemand van zichzelf heeft. Maar als we verschillende beschouwingen goed bestuderen, blijkt het niet altijd zo eenvoudig te liggen en is er geen overeenstemming over wat het begrip zelfbeeld inhoudt. Soms gaat het inderdaad over het beeld dat iemand van zichzelf heeft. Maar ook blijkt uit de tekst dat men het heeft over iemands persoonlijkheid of identiteit.

De begrippen identiteit, persoonlijkheid en zelfbeeld hebben alles met elkaar te maken, maar zijn niet hetzelfde (Berk, 2003). Een nadere begrips-

Individu, het zelf, persoonlijkheid

Aandacht voor het individu en zijn ontplooiing

Geen overeenstemming over begrip zelfbeeld

bepaling is dan ook nodig. Bedenk daarbij wel dat het om complexe begrippen gaat, waarover vele opvattingen en theorieën bestaan. De uitwerking van deze begrippen in dit boek heeft vooral als doel bij te dragen aan een goede en effectieve omgang met het kind.

Identiteit

Identiteit is in de psychologie, pedagogie en psychiatrie een belangrijk en veelgebruikt begrip.

Een gevoel/besef van identiteit is van groot belang voor iemands functioneren. Een goed, samenhangend identiteitsgevoel vormt een goede basis voor alle keuzes en beslissingen waarmee een volwassene te maken krijgt (Berk, 2003). Iedereen voelt zich weleens onzeker over zichzelf: wie je bent, hoe anderen je zien, wat je wilt in het leven. Iemand met een zwak of weinig ontwikkeld identiteitsgevoel ondervindt vaak problemen in zijn functioneren.

Er zijn twee belangrijke karakteristieken als we het hebben over identiteit:

- 1 *Continuïteit*. Dat wil zeggen dat je erop kunt rekenen dat je morgen dezelfde persoon bent als vandaag. Weliswaar verandert een persoon in zijn leven, maar deze veranderingen gaan zo geleidelijk dat je je toch 'dezelfde persoon' blijft voelen.
- 2 *Contrast (tegenstelling)*. Dat wil zeggen dat identiteit iets unieks is. Hierdoor onderscheid je je van anderen (Larsen & Buss, 2002).

Aan de uitwerking van het begrip is vooral de naam van Erikson verbonden. In zijn boek *Kind en de samenleving* (1972) werkt hij het begrip uit. Schrijvend over oorlogservaringen van mensen zegt hij: 'Wat mij het sterkst opviel bij deze mensen was het verlies van identiteitsbesef.' Op basis van deze waarneming definieert Erikson op dat moment identiteitsbesef als 'het vermogen om zichzelf te ervaren als een eenheid en een continuïteit, en om dienovereenkomstig te handelen'. Dit gaat dus over een innerlijke beleving, om een besef van identiteit, een gevoel van eigenheid, een besef iemand te zijn.

Een kind beschikt volgens Erikson niet 'zomaar' over een gevoel van identiteit. Dit ontwikkelt zich geleidelijk aan in de ontwikkeling naar volwassene. Hij onderscheidt daarbij een aantal fasen, waarin telkens een aspect van de totale sociaal-emotionele ontwikkeling van het individu centraal staat. De mate waarin deze fasen al dan niet positief doorlopen worden, is bepalend voor het identiteitsbesef als volwassene. In elke fase kunnen problemen optreden. Het is van belang dat de opvoeders deze problemen signaleren en er een oplossing voor vinden om blijvende schade te voorkomen.

Samenvattend: de kern van het begrip identiteit heeft te maken met een gevoel van eigenheid, het gevoel iemand te zijn, een zelfgevoel en de ervaring dat we ons in verschillende omstandigheden en op verschillende tijdstippen dezelfde persoon voelen.

Persoonlijkheid

De term persoonlijkheid komt van het Latijnse woord *personalitas*, oorspronkelijk de aanduiding voor datgene waardoor iemand een persoon is. Al van oudsher heeft de mens behoefte te verklaren wat de mens tot 'een' mens, een persoon maakt. Persoonlijkheid is een begrip, een veronderstelling waarmee wij gedrag proberen te verklaren (Schreuder Peters & Boomkamp, 2004).

In het dagelijks leven leidt het gebruik van het begrip persoonlijkheid zelden tot problemen of misverstanden. Anders is dat waar het gaat om het wetenschappelijk gebruik van de term en de theorieën over het begrip. De studie

Identiteit, persoonlijkheid en zelfbeeld niet hetzelfde

Continuïteit en contrast

Erikson

Besef iemand te zijn, gevoel van eigenheid

Verklaren van gedrag

naar (de ontwikkeling van) de persoonlijkheid is al eeuwen oud (Van Lieshout, 2000). Al in de Grieks-Romeinse tijd bestudeerde men dit onderwerp. In alle theorieën die sinds die tijd opgeld hebben gedaan, zien we grote verschillen, maar ook veel overeenkomsten.

Waar men het over eens is, is dat we ons onder verschillende omstandigheden, in verschillende situaties, in verschillende gezelschappen verschillend gedragen. Maar daarmee kunnen we nog niet spreken van 'persoonlijkheid'. Twee begrippen zijn in deze bepalend: stabiliteit en consistentie.

In de eerste plaats moet iemand een bepaald type gedrag regelmatig vertonen. Dit noemen we stabiliteit (Schreuder Peters & Boomkamp, 2004).

Daarnaast moet in de gedragingen van iemand een soort gemiddelde, een constante aanwezig zijn. In verschillende situaties vertoont iemand een bepaald type gedrag. In de opvattingen van de persoonlijkheidspsychologie is deze constante uniek voor ieder mens en onderscheiden mensen zich van elkaar door die constante. Dit noemen we consistentie.

De term persoonlijkheid is de meest gangbare term. Daarnaast kom je ook de termen karakter of temperament tegen. In het kader van dit boek beperken wij ons tot het uitwerken van het begrip 'persoonlijkheid'.

Over het begrip persoonlijkheid binnen de psychologie bestaan zeer uiteenlopende opvattingen.

Onderzoek wijst uit dat de individuele verschillen in persoonlijkheid toe te schrijven zijn aan zowel genetische als omgevingsinvloeden (Van Lieshout, 2000). Anders gezegd, iemands persoonlijkheid wordt deels bepaald door aangeboren factoren, en ontstaat deels onder invloed van omgevingsfactoren.

Een belangrijke benadering van het begrip persoonlijkheid is de zgn. *trait*-theorie. Deze theorie beschrijft de persoonlijkheid in termen van bepaalde *traits* (trekken, eigenschappen). Belangrijk werk in deze is gedaan door Gordon Allport, die vele jaren van zijn leven heeft besteed aan onderzoek naar de traits die met elkaar de persoonlijkheid vormen. Toonaangevend in deze is het vijfactorenmodel, ook wel *The Big Five* genoemd. Dit gaat uit van de woorden die mensen in het dagelijks leven gebruiken om elkaar te beschrijven. Een statistische analyse van het gebruik van deze termen leert dat mensen elkaar hierbij, zonder het zelf te weten, beoordelen op een vijftal dimensies:

- 1 extraversie
- 2 vriendelijkheid
- 3 zorgvuldigheid, ordelijkheid
- 4 emotionele stabiliteit en
- 5 openheid voor ervaring (ook intellect)

Deze vijf dimensies worden aangeduid als de vijf factoren. Deze gedragsstijlen zijn breed en omvatten een groot aantal persoonlijkheidskenmerken (Schreuder Peters & Boomkamp, 2004; Bernstein, 2012).

Samenvattend kunnen we zeggen dat als we het hebben over het begrip persoonlijkheid, we het hebben over het speciale, eigene, authentieke en unieke van een bepaalde persoon. Het is als het ware de som van iemands hoedanigheden, eigenschappen en karaktertrekken die hem tot dié persoon maken; een verzameling van voor een persoon unieke kenmerken en eigenschappen, waardoor hij zich onderscheidt van anderen (Verhulst & Van der Kroeg, 1990). Stabiliteit en consistentie zijn daarbij essentiële kenmerken.

Stabiliteit

Consistentie

Vijfactorenmodel

1.3.3 Ontstaan van het zelfbeeld

Hoe goed ken je jezelf eigenlijk? Hoe zou je deze vraag beantwoorden? Ik ben 1.83, mannelijk en studeer op het moment? Of noem je bepaalde karakteristieken van jezelf: ik ben openhartig, ongeduldig en een optimist? Hoe je ook antwoordt, het heeft te maken met hoe je tegen jezelf aankijkt. In de loop van hun ontwikkeling gaan kinderen zichzelf zien en ervaren als ‘een iemand’, als een ‘zelf’.

Ontstaan van zelfbeeld

Met die ontwikkeling ontstaat er ook een zelfbeeld: het beeld dat een kind heeft van zijn eigenschappen, talenten, houdingen die hem naar zijn idee maken tot wie hij is.

De reacties van de omgeving spelen een belangrijke rol bij het ontstaan van het zelfbeeld.

Stel dat op school anderen vaak dingen tegen je zeggen als:

- ‘Wat is het lekker rustig bij jou in de groep.’
- ‘Hoe houd jij dat moeilijke kind zo goed in de hand?’
- ‘Fijn, dat ik op je kan rekenen.’ of
- ‘Ik stel het erg op prijs dat je me helpt.’

De kans is groot dat dit een positieve invloed heeft op de wijze waarop je over jezelf denkt. Zou dit ook zo zijn als je regelmatig te horen krijgt:

- ‘Wat ben je vaak in een rothumeur.’
- ‘Jij vindt een kind ook gauw moeilijk.’
- ‘Erg actief ben je niet na schooltijd.’
- ‘We vinden dat je niet loyaal bent tegenover ons.’

Waarschijnlijk hebben deze opmerkingen een negatieve uitwerking. Je zult eerder aan jezelf gaan twifelen.

Reacties van de omgeving

Je kunt je wel voorstellen dat de reacties van de omgeving (zie figuur 1.1) voor het zelfbeeld van een kind nog veel belangrijker zijn dan voor dat van een volwassene. Het kind is tenslotte nog volop bezig zich te ontwikkelen. In het begin van zijn leven bestaat voor een kind de omgeving vooral uit zijn ouders/verzorgers, maar al gauw komt de school hierbij. Omdat de omgeving zo belangrijk is voor een kind, gelooft het meestal wat mensen in deze omgeving zeggen, vooral als bepaalde opmerkingen herhaald worden. Hoe vaker een bepaalde opmerking herhaald wordt, des te meer het kind gaat geloven dat het waar is en des te sterker het beeld dat het kind van zichzelf heeft in een bepaalde richting beïnvloed wordt.

FIGUUR 1.1 Reacties van de omgeving

OEFEENVRAAG 1.5

Welke rol speelt de omgeving in de ontwikkeling van het kind?

1.3.4 Definitie van het begrip zelfbeeld

Het beeld dat iemand van zichzelf heeft, zijn zelfbeeld, is van grote invloed op zijn functioneren. Iemand die zichzelf de moeite waard vindt, zal zich anders voelen en gedragen dan iemand die zichzelf niet de moeite waard vindt. Dat geldt voor kinderen des te meer.

Een kind dat zichzelf niet de moeite waard vindt, kan zich gaan terugtrekken, heel stilletjes worden, kan zich ongelukkig voelen, kan gaan ageren tegen zijn omgeving enzovoort. Pas als een kind zichzelf wel de moeite waard vindt, kan het zich daarnaar gedragen: hij durft verantwoording te nemen, vrij met anderen om te gaan, nieuwe dingen te proberen, eerlijk te zijn, is optimistisch enzovoort. We willen er dus voor zorgen dat een kind zich zo veel mogelijk de moeite waard voelt. Dat doen we door het zelfbeeld te beïnvloeden. Tot nu toe hebben we 'zelfbeeld' omschreven als 'het beeld dat iemand van zichzelf heeft'. Deze omschrijving is niet concreet genoeg om het zelfbeeld met succes te kunnen beïnvloeden.

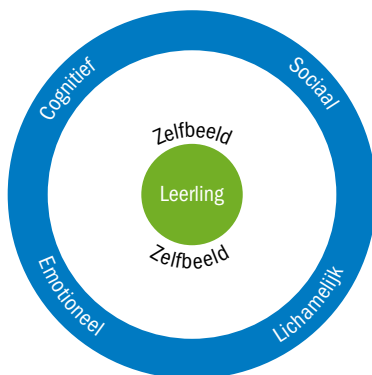
Het vorenstaande kunnen we ook anders formuleren: het zelfbeeld van een kind en zijn welbevinden gaan hand in hand. Er is een aantal belangrijke voedingsbronnen voor dat welbevinden. Het gevoel van welbevinden wordt gevoed door:

- hoe een kind in zijn gevoelswereld staat. Dit is het emotionele aspect van het zelfbeeld;
- wat anderen van hem vinden. Dit is het sociale aspect;
- hoe er gereageerd wordt op zijn prestaties. Dit is het cognitieve aspect;
- hoe hij zich fysiek voelt. Dit is het lichamelijke aspect.

Dit zijn de vier aspecten die wij onderscheiden met betrekking tot het zelfbeeld (zie figuur 1.2).

Figuur 1.2 maakt duidelijk dat de aspecten in onderlinge samenhang gezien moeten worden. Zo zal een dik kind bijvoorbeeld, dat het dik-zijn als probleem ervaart, hiervan een negatieve invloed kunnen ondergaan in zijn emotioneel en/of sociaal functioneren. Een kind dat problemen heeft op sportgebied, kan zo onzeker worden dat het ondanks een goede intelligentie slechte prestaties levert.

FIGUUR 1.2 Het zelfbeeld

De moeite waard zijn

Zelfbeeld van een kind en zijn welbevinden

Het voorgaande leidt tot de volgende definitie:

Het zelfbeeld is wat iemand van zichzelf vindt op emotioneel, sociaal, cognitief en lichamenlijk vlak.

OEFEENVRAAG 1.6

Waarin onderscheiden de begrippen identiteit, persoonlijkheid en zelfbeeld zich van elkaar?

1.4 Basishouding

Basishouding

We weten nu wat we verstaan onder een goede relatie, wat een zelfbeeld is, en het verband ertussen. We gaan nu na wat de basishouding is van het gedrag en handelen van een leerkracht op het zelfbeeld van een kind: wat is zijn basishouding? Een leerkracht kan geen verandering brengen in de relatie tussen hem en een kind als hij zich er niet van bewust is welk effect zijn houding en gedrag op dat kind hebben (zie ook deel 2).

- 1 In de eerste plaats dient uit de basishouding acceptatie, ondersteuning en betrokkenheid te spreken.
- 2 In de tweede plaats is wát een leerkracht zegt en de wijze waarop hij dat doet bepalend of een kind zich al dan niet de moeite waard gaat voelen: als je iets tegen een kind zegt, zeg je ook iets over hem. Daarbij moeten we erop letten wát we zeggen (verbale communicatie), maar ook hoe: de toon, waarop het gezegd wordt, de gezichtsuitdrukking, gebaren, kortom wat we noemen de lichaamstaal. Dit noemen we non-verbale communicatie.

Verbale en non-verbale communicatie

Geloofwaardigheid

Als de lichaamstaal in overeenstemming is met de woorden die iemand spreekt, zullen wij de spreker eerder geloven. Als een leerkracht tegen een leerling zegt dat hij hem lief vindt, en hij kijkt daarbij wat koel en onverschillig, dan klopt er iets niet voor het gevoel van de leerling. Hij weet niet wat hij ervan moet denken, hij wordt onzeker, want hij weet niet of de leerkracht het wel echt meent. Soms hoeven mensen niet eens iets te zeggen, maar kunnen we aan hun gezicht en gebaren al zien of merken dat we wel of niet de moeite waard voor ze zijn. Kinderen lijken hier vaak een extra zintuig voor te hebben.

Anne en David (deel 3)

Bij juffrouw Hanneke en Anne in de openingscasus is er een relatie die zich kenmerkt door het in zijn waarde laten en respect, een goede relatie dus en zij toont dit ook. De lerares reageert blij wanneer zij Anne ziet en vraagt belangstellend naar de thuissituatie. Zij kijkt op een gegeven moment tevreden en geeft een aai. Met dit gedrag toont zij betrokkenheid. Zowel verbaal als non-verbaal zendt de lerares dus signalen uit van acceptatie, betrokkenheid en ondersteuning.

In het geval van David ligt de situatie anders. Er is sprake van een negatieve relatie. En dat is goed merkbaar, zowel verbaal als non-verbaal. Brenda moppert, is kortaf tegen David en het is zeer waarschijnlijk dat David aan haar gezichtsuitdrukking kan aflezen dat zij hem vervelend vindt.

OEFENVRAAG 1.7

Beschrijf een situatie waarin er zowel voor juffrouw Hanneke als voor Brenda sprake is van een verschil tussen verbale en non-verbale communicatie.

1.5 Praktijk

Uit de praktijk komt vaak de vraag of het ontwikkelen van een positief zelfbeeld wel mogelijk is als het zelfbeeld van een kind onder invloed van omstandigheden buiten school sterk negatief is (geworden). We moeten dan onder andere denken aan ongunstige gezinsomstandigheden, traumatische ervaringen van het kind of handicaps. Met andere woorden, de vraag is in hoeverre een leerkracht het kan opnemen tegen (sterk) negatieve invloeden van buitenaf.

In de praktijk blijken kinderen vaak in staat een onderscheid te maken tussen de wereld op school en de wereld daarbuiten. Soms neemt het onderscheid dat zij daarin maken zelfs de vorm aan van een bewuste scheiding van beide werelden. Dit betekent dat het heel goed mogelijk is dat een leerkracht het zelfbeeld van het kind positief beïnvloedt. Zo kan het zijn dat het kind op school vooral de positieve kanten van zijn zelfbeeld ervaart en daarbuiten de meer negatieve kanten ervan (de omgekeerde situatie laten we in dit kader verder buiten beschouwing). In hoeverre de positieve invloed doorwerkt in de situatie buiten school en of die invloed blijvend is, valt niet te zeggen. Dat mag echter geen reden zijn om voorbij te gaan aan de directe waarde ervan in de groepssituatie (hoofdstuk 10).

Een ander onderwerp dat vaak aan de orde gesteld wordt, is aandacht voor het kind en zijn zelfbeeld in relatie tot de groep. Een mens is niet alleen een individu, hij maakt deel uit van een groter geheel: het gezin, de school, vriendengroepen, later zijn werk. We hebben het dan over het zelfbeeld in de sociale context. Naarmate het kind ouder wordt bestaat die sociale context in toenemende mate uit andere kinderen: kinderen uit de groep, van de sportclub, uit de buurt. Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat zo tussen de zeven en acht jaar kinderen steeds meer vergelijkenderwijs over zichzelf gaan praten (Kohnstamm, 2009). 'Julia kan goed rekenen, maar ik kan nóg beter rekenen' of 'Rico maakt steeds maar doelpunten, en ik nooit'. Deze vergelijkingen met andere kinderen, sociale vergelijkingen genoemd, zijn van invloed op het zelfbeeld van een kind. Het verdient dan ook aanbeveling bij problemen van of met een kind met betrekking tot het zelfbeeld ook zijn sociale omgeving te betrekken (Janssens, 1998).

Invloed van omstandigheden buiten school

Onderscheid school en daarbuiten

Zelfbeeld in sociale context

Valkuilen en tips

Valkuil 1

'Ik ken toch zeker wel de kinderen uit mijn eigen groep!'

Tip 1

Veel leerkrachten zullen zich herkennen in deze uitspraak. Het is ook heel begrijpelijk dat een leerkracht dat denkt. Toch blijkt uit onderzoek dat dit idee niet overeenkomt met de werkelijkheid (Wubbels & Levy, 2004). Het is maar de vraag hoe objectief je de kinderen in je groep waarneemt. In hoofdstuk 11 bespreken we hoe je zo objectief mogelijk kunt waarnemen. Als je het moeilijk vindt een objectieve mening te vormen, gebruik dan een hulpmiddel, bijvoorbeeld een observatielijst. Vraag eventueel de IB'er in twijfelgevallen een observatie te doen.

Valkuil 2

'Jij krijgt toch Iris in de groep? Goed in de gaten houden, die is nogal stiekem.'

Overdracht van leerlingen van de ene naar een andere leerkracht gaat nogal eens gepaard met dit soort commentaar.

Tip 2

Hoe goed bedoeld ook, wees alert hoe dergelijke informatie je beïnvloedt.

- Elk kind moet bij een nieuwe leerkracht een nieuwe kans krijgen. Gebruik negatieve informatie bij de overdracht niet als waarschuwing, maar als een aanwijzing om extra te investeren in de relatie met de leerling. Een andere leerkracht kan voor een kind een kans zijn zich anders te gedragen.
- Sommige kinderen vertonen bij een nieuwe leerkracht aanvankelijk (sterk) positief gedrag. Zie dit niet als maatgevend. De kans bestaat dat je dan te fel gaat reageren als de leerling minder positief gedrag vertoont.
- Evalueer na zes weken de relatie met die leerling.

Valkuil 3

Een kind vertoont regelmatig negatief gedrag. Zonder dat je het merkt, neem je steeds meer afstand van deze leerling.

Tip 3

- Definieer bij jezelf wat jij onder een goede relatie met een leerling met negatief gedrag verstaat. Laat niet je relatie met een leerling door diens negatieve gedrag beïnvloeden. Er zullen altijd leerlingen zijn met negatief gedrag. Het hoort bij je professionaliteit dit gedrag niet bepalend te laten zijn voor jullie relatie.

- Neem je voor om eens in de zoveel weken de relatie met een leerling goed onder de loep te nemen, bijvoorbeeld door eens in de zes weken alle leerlingen goed te observeren.
- Probeer vanuit de leerling te denken: wat zou deze leerling vinden dat een goede relatie is? Jij als leerkracht kunt de relatie wel als positief ervaren, maar dat betekent niet dat de leerling dat ook vindt. We spreken van een goede relatie als die door beiden, leerkracht en leerling, zo ervaren wordt.
- Noteer eens een week lang positieve gedragingen, hoe klein ook.

Kernbegrippen

1

Acceptatie	Het aanvaarden van de ander als persoon met zijn meningen en gevoelens.
Autonomie	Psychologische basisbehoefte: de behoefte zich te ontwikkelen tot een zelfstandig wezen dat verantwoordelijk is voor zichzelf.
Basisbehoeften	Psychologische behoeften van mensen: de behoefte aan onafhankelijkheid of autonomie, de behoefte aan competentie en de behoefte aan relatie. Deze behoeften creëren met elkaar de intrinsieke motivatie om je te ontwikkelen als mens.
Betrokkenheid	Het willen en kunnen aangaan van een relatie.
Consistentie	In al onze gedragingen is een soort gemiddelde, een constante aanwezig die we consistentie noemen.
Continuïteit	Dit betekent dat je erop kunt rekenen dat je morgen dezelfde persoon bent als vandaag. Weliswaar verandert een persoon in zijn leven, maar deze veranderingen gaan zo geleidelijk dat je je toch 'dezelfde persoon' blijft voelen.
Contrast	Tegenstelling, dat wil zeggen: identiteit is iets unieks, het onderscheidt je van anderen.
Goede relatie	Een goede relatie kenmerkt zich door acceptatie, ondersteuning en betrokkenheid.
Identiteit	Identiteit is een gevoel van eigenheid, het gevoel iemand te zijn, het hebben van een zelfgevoel.
Non-verbale communicatie	Iemand drukt niet alleen in woorden iets uit, maar ook in de manier waarop: de toon waarop het gezegd wordt, de uitdrukking op het gezicht en in zijn gebaren.
Ondersteuning	In de relatie met anderen ervaart het kind het ontstaan en de bevestiging van vertrouwen in anderen, of deze beschikbaar zijn om je te ondersteunen of niet.
Persoonlijkheid	Een verzameling van voor een persoon unieke kenmerken en eigenschappen, waardoor hij zich onderscheidt van anderen. Stabiliteit en consistentie zijn essentiële kenmerken.
Stabiliteit	Iemand vertoont een bepaald type gedrag regelmatig.

Verbale communicatie

Verbale communicatie is datgene wat iemand in woorden uitdrukt.

Zelfbeeld

Het zelfbeeld is wat iemand van zichzelf vindt op lichamelijk, cognitief, emotioneel en sociaal vlak.
